

UOT 81.

Vüsalə Xıdırova
Azərbaycan Dillər Universiteti
khidirovavusala@gmail.com

İNGİLİS DİLİNDƏ İDEOQRAFİK SİNONİMLƏR

Açar sözlər: *sözlər, sinonimlər, ideoqrafik sinonimlər, məna çalarları.*

Key words: *words, synonyms, ideographic synonyms, shades of meaning.*

Ключевые слова: *слова, синонимы, идеографические синонимы, оттенки значения.*

İstənilən dilin lüğət tərkibi saysız-hesabsız sözlərdən ibarətdir. Həmin sözlər arasında sinonimlər özünəməxsus yer tutur. Sinonimlər gerçəkliyin eyni əşya, hadisə, əlamət və ya hərəkəti ilə bağlı olan, lakin onu müxtəlif formada adlandıran semasioloji hadisədir [1].

Sinonimlər müxtəlif münasibətlərdə eyni bir əşyanın adı olub, səs tərkiblərinə görə fərqlənən və bütövlükdə öz oxşarlığını saxlayan sözlərdir. Məna ümumiliyi və üslub çalarlığı sinonimlərin əsas xüsusiyyətləridir.

Sözlərin mənası, dil sistemində və nitqdə rolu, bir məfhumla bağlılığı, üslubi çalarlarına görə işlənmə sahəsi kimi anlayışlar sinonimlər əsasında müəyyənləşdirilir. Bu əlamətlərə görə aşağıdakı hallarda sözlərin sinonim münasibətini qəbul etmək olar: bir ümumi məna ilə bağlı olan sözlər; bir məfhumun müxtəlif çalarlığını ifadə edən sözlər; müxtəlif üslublarda işlənilib emosional və ekspressiv çalarlığı ilə fərqlənən sözlər; formaca müxtəlif sözlər; eyni nitq hissəsinə aid olub bir cərgədə toplanan sözlər və s. [2].

Sadaladığımız xüsusiyyətləri əsas götürüb sinonimlərə belə tərif vermək olar: Bir ümumi məna ilə əlaqədə olub, eyni bir məfhumu müxtəlif fonetik görkəmdə adlandıran, leksik-semantik variantlarına görə eyniləşən, mənaca yaxın sözlərə sinonim deyilir.

Sinonimliyin mahiyyəti və sözlər arasındakı sinonimik əlaqələr hələ çoxdan semasioloji problemləri araşdıran dilçi alimlərin diqqətini cəlb etmişdir. Sinonimliyin müxtəlif cəhətlərinin tədqiqatına həsr edilmiş çoxlu sayda araşdırmaların mövcud olmasına baxmayaraq, hələ də sinonimlərin müəyyənləşdirilməsi, onların öyrənilməsi metodları, sinonimlərin təsnifatı prinsipləri və sinonimik cərgənin hüdudları barədə fikir eyniliyi yoxdur.

Alimlərin çoxu bu fikirdədir ki, sinonimiya dilin bir-birinə yaxın olan mikrosxemini özündə əks etdirir və dilin leksik sistemində bütöv bir hissə kimi daxil olur.

İngilis dilində sinonimlərin qruplaşdırılmasının müxtəlif yolları mövcuddur. Belə ki, V.Q.Vilyuman, Q.B.Antruşina, İ.V.Arnold, V.V.Yeliseyeva kimi dilşünas alimlər bu məsələni araşdırmışlar.

Görkəmli alim, akademik V.Q.Vilyuman sinonimlərin 3 tipini müəyyənləşdirmişdir: ideoqrafik, stilistik və absolyut sinonimlər [4].

V.Q.Vilyuman ideoqrafik sinonimləri eyni bir mənanı ifadə edən, lakin məna çalarlarına görə fərqlənən sözlər kimi müəyyən etmişdir. Məsələn, “understand” və “realize” feillərini araşdıraq. “Understand” feili konkret olaraq hansısa bir məsələni başa düşməyimizi ifadə etdiyi halda, “realize” feili daha geniş bir məfhum olaraq, bütün situasiyasını daha ətraflı bir şəkildə dərk etməyimizi ifadə edir [4].

Məsələn: *I understand that you wish to see the manager.*

I hope you realize the seriousness of this crime.

“Beautiful” və “handsome” sifətlərini araşdıraq. “Beautiful” yalnız qadın gözəlliyini əks etdirdiyi halda, “handsome” sifəti həm qadın, həm kişinin yaraşqlı və gözəgəlimli olduğunu ifadə edir.

Məsələn: *She is very beautiful woman.*

He’s the most handsome man I’ve ever met.

The two of them made a handsome couple.

“Handsome” sifəti geniş kütləni ifadə etmək üçün də istifadə edilir.

Məsələn: *He was elected by a handsome majority.*

Sinonimlərin böyük bir hissəsini məna çalarlıqlarına malik olan sözlər təşkil edir. Məna çalarlığına malik olan sinonimlər öz mənalarına görə deyil, məna incəliklərinə görə bir-birindən fərqlənir. Bu cür sinonimlər **ideoqrafik** sinonimlər adlanır.

Dilin leksik sistemində ideoqrafik sinonimlər vacib rol oynayırlar, ona görə ki, onların əsas funksiyası – incə məna çalarlarının ifadə edilməsinə xidmət etməkdir.

A.V.Kalininin fikrincə, ideoqrafik sinonimlər bir-birinə yaxın olan müxtəlif məfhumları ifadə etdiklərinə görə onların sinonimlərin digər tiplərinə nisbətən daha az sinonim adlandırılmaq hüquqları var. Ona görə də ideoqrafik sinonimlərin cərgəsini tərtib edərkən çox diqqətli olmaq lazımdır. O yazır: “İdeoqrafik sinonimlər – sinonimlərin daha mütərəddid variantlarıdır. Məfhumu adlandırarkən bir-birindən kəmiyyətə, yəni bu və ya digər əlamətin ifadə edilməsi dərəcəsinə görə fərqlənən sözləri ideoqrafik sinonimlərin variantları hesab etmək olar”.

V.Q.Vilyuman yazır: “İdeoqrafik sinonimlər bir məfhumla əlaqəli olub, neytral bir üslubi sahəyə məxsus olurlar. Bu tip sinonimlər üçün sözlərin mənaca uyğunluğu və ziddiyyəti səciyyəvidir” [4].

Dildə ideoqrafik sinonimlərin mövcudluğu insan təfəkkürünün analitik dəriniyini özündə əks etdirir. İnsan tərəfindən ətrafdakı cisimlər, onların xüsusiyyətləri və hərəkətləri bütün rəngarəngliyi ilə dərk edilir. Dil vasitəsilə onların ifadə edilməsi üçün hər dəfə yeni sözlər seçilir. Beləliklə, ümumi mənə qollarına malik olan və ətrafımızdakı hadisələri bütün təfəsilatı ilə ifadə etməyə imkan verən sinonimlər – **ideoqrafik** sinonimlər meydana gəlir.

İdeoqrafik sinonimlər dili zənginləşdirir, onu daha aydın, dəqiq və təsirli edir.

İdeoqrafik sinonimlərə ən çox isimlər, feillər və sifətlər arasında rast gəlinir.

Nitqin dəqiqliyi hər şeydən əvvəl söz seçimi ilə müəyyənləşdirilir. Daha uyğun, münasib söz seçmək üçün müxtəlif mənə anlayışlarını əks etdirən sinonimlər cərgəsini bilmək lazımdır.

Mənalарına görə fərqlənən sinonimlərə dair bəzi misalları nəzərdən keçirək.

“She was very **pleased** with her exam results.

I was **gratified** by their invitation.

I am **delighted** to meet you”.

Burada **pleased, gratified** və **delighted** sinonimləri müxtəlif intensivlikdə olan, lakin eyni emosiyamı bildirən sözləri ifadə edirlər.

Aşağıdakı sinonimlər qrupunda isə əsas ayırıcı xarakteristika hərəkətin və ya hadisənin intensivliyi deyil, onun davam etmə müddətidir:

“He went away without a backward glance”. “She dropped her gaze”.

Bu nümunələrdə **glance** və **gaze** müxtəlif müddətdə davam edən hadisələri bildirirlər.

“The steel flashed in the sun”.

“The sun shone brightly in the sky”.

Nümunədən görüldüyü kimi, flash feilinin əsas mənasına qısamüddətliklik, anilik xarakteristikası birləşir, hansı ki, onu **shine** feilindən və bu qrupun digər sinonimlərdən fərqləndirir (**glisten, glitter, gleam, sparkle, blaze, twinkle, glimmer, shimmer** və s.). **Shine** uzunmüddətli və daimi işığı, parlaqlığı göstərdiyi halda, **flash** qısamüddətli işartını göstərir.

Bu sinonimlər qrupunda **sparkle** və **twinkle** felləri daha maraqlıdır, onların da semantik xarakteristikası hərəkətin davam etmə müddətilə bağlıdır, lakin bir qədər çətin variantda: **sparkle** və **twinkle** işığın və ya parıltının qısamüddətli hərəkətini bildirir, başqa sözlə, hərəkət uzun müddət davam edərək, qırıq-qırıq, fasilələrlə baş verir. Məsələn:

Stars **twinkled** in the sky.

Her jewellery **sparkled** in the candle light.

Shudder, shiver, tremble sinonimlər qrupunu nəzərdən keçirək:

“...A piercing scream cut the silence. He **shuddered** and put his hands over his ears”. (J. Conrad. “The Well”)

“Don’t stand outside **shivering**—come inside and get warm”.

“He opened the letter with **trembling** hands”.

Nümunələrdən göründüyü kimi, **tremble** və **shiver** feillərindən fərqli olaraq **shudder** qısa müddət davam edən hərəkəti, daha dəqiq desək, vəziyyəti ifadə edir. Bu üç sinonim arasındakı fərqi aşağıdakı sxem üzrə göstərmək olar:

Shudder – səksənmək, diksinmək, tükləri ürپəşmək (qorxudan, dəhşətdən);

Shiver – əsmək, titrəmək (soyuqdan);

Tremble – əsmək, titrəmək (müxtəlif səbəblər).

Bu sxem bizi ideoqrafik sinonimlərin daha geniş təhlili üçün bir qədər çətinlik yaradan və maraq doğuran növbəti bir qrupa doğru aparır. Burada əlavə semantik xarakteristika müstəsna dərəcədə müxtəlifliyi ilə fərqlənir. Hər bir sinonimin mənası sinonimik qrup üçün ümumi olan mənanı ifadə etməklə yanaşı əlavə məlumat da verir. Bu cür sinonimləri “gizli mənalı sinonimlər” də adlandırmaq olar. Belə ki, shiver və shudder sinonimləri üçün ümumi olan əsmək, titrəmək mənaları ilə yanaşı shiver – soyuq, shudder – qorxu mənaları bu sinonimlərin işlənməsi üçün digər bir səbəb kimi verilir.

Sinonimlər, həmçinin hərəkət və hadisə ilə əlaqəli olan vəziyyəti və ya şəraiti də nəzərdə tuta bilər.

Bunu **peer** və **peep** feilləri ilə araşdıraq. Hər iki feilin əsas mənası **baxmaq**dır. **Peer** görmə üçün çətinlik yaradan hər hansı bir vəziyyəti, halı nəzərdə tutur: qaranlıq, duman, zəif görmə qabiliyyəti; tərləmiş pəncərə və s.:

“He **peered** closely at the photograph”.

Peep mövcud olan hər hansı bir deşikdən, dəlikdən və yaxud əşyadan oğrun-oğrun baxmağı, boylanmağı nəzərdə tutur. Bu feili işlədərkən nəinki əlaqəli olan vəziyyət, həmçinin hansısa dərəcədə əlaqəli olan əşyalar da nəzərdə tutulur: “We caught her **peeping** through the keyhole”.

Sifətlərin ideoqrafik sinonimliyinə dair bəzi nümunələri araşdıraq. **Handsome** və **pretty** sifətləri insanların xarici görünüşünün təsviri zamanı işləniləndə gözəlliyin müxtəlif tiplərini nəzərdə tuturlar.

Pretty üzün incə cizgilərini, zərifliyini və ya kiçikliyi, ən çox cavanlığı və təravətliyi nəzərdə tuta bilər. **Handsome** bir qədər böyük bədən quruluşuna malik və demək olar ki, istənilən yaş dövründə olan insanların təsviri zamanı işlənir, cizgi, boy-buxun və qədd-qamət düzgünlüyünü və ümumi görünüşün cəlbediciliyini ifadə edir. Bəzi dərslərdə **beautiful** və **pretty** sifət-

lərinin qadınların, **handsome** sifətinin isə kişilərin xarici görünüşünün təsviri zamanı işlənməsi haqqında izahatlar verilir. Bununla razılaşmaq olmaz, çünki **handsome** qadınların təsviri zamanı kifayət qədər çox işlənir:

“**Handsome** woman, Mrs. Cheveley!”.

Qiymətləndirmə səciyyəli sinonim qrupunu nəzərdən keçirək: bu **famous** sifətinin sinonimləri olan **celebrated** və **notorious** sözləridir. **Celebrated** müsbət qiymətləndirmə, **notorious** isə mənfi qiymətləndirmə xarakteristikasına malikdir. Məs: a **celebrated** writer, painter, artist, actor, scientist, etc; a **notorious** criminal, thief, gangster, charlatan, adventurer, etc.

Emosional çalarlara malik olan sinonimləri araşdıraq. Emosional çalarlı sinonimlər dedikdə, öz-özlüyündə emosiya ilə bağlı olmayan, lakin əlavə semantik xarakteristika kimi emosional çalarları olan sözlər nəzərdə tutulur. Məsələn, **glare** feili **baxmaq** mənasını verir, bundan başqa o, hirs və ya qəzəb emosiyasını bildirən əlavə xarakteristikaya da malikdir:

“Well, let me tell you something”, “Edward shouted getting up and **glaring** down at his brother”.

Bu sinonim qrupunun digər üzvü **stare** feili də çox hallarda emosional çalarları qoruyub saxlayır, baxmayaraq ki, onda bu semantik xarakteristika heç də daimi deyil.

Stare feilinin emosional çaları təəccüb, hər şeyi bilmək həvəsi, maraq, bəzən isə bəyənmemək, pisləmə ilə bağlıdır:

“I screamed and everyone **stared**”.

Gaze feili isə heç də həmişə nəzərə çarpmayan emosional çalara malikdir. Bu çalar müsbət emosiyalarla (məhəbbət, valeh olma və s.) əlaqəlidir:

“He sat for hours just **gazing** into sky”.

Beləliklə, yuxarıdakı araşdırmalardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, dildə ideoqrafik sinonimlərin mövcudluğu zəruridir. Bu onunla təsdiq edilir ki, hər dəfə eyni bir sözü təkrar etməmək üçün dilin rəngarəngliyi məqsədilə sinonimlərdən istifadə edərkən, biz gözlənilmədən aşkar edirik ki, sinonimlər artıq öz müsbət rolunu oynadılar – fikri dəqiqləşdirdilər, uyğun gələn mənanı nəzərə çatdırdılar. Biz dilin yeknəsəkliyinə qarşı mübarizə apararaq və ifadə etmə vasitələrini müxtəlif şəkildə göstərərək dilimizin məzmununa yeni məna çalarları veririk.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Qurbanov, A. Ümumi dilçilik. I cild. B., –2004.
2. Мəммədov, İ., Нəсəнов Н. Azərbaycan dilinin sinonimlər lüğəti. B., -1990.
3. Арнольд, И. В. Лексикология современного английского языка: учеб. пособие.- 2-е изд. перераб.- М.: ФЛИНТА: Наука, -2012. – 376 с.

4. Вилюман, В.Г. Английская синонимика. М., –1980.
5. Рогожникова, Р.П. Соотношение вариантов слов, однокоренных слов и синонимов. Сб: Лексическая синонимия. М., –1967. –Стр. 151-164.

Vusala Khidirova

Summary
Ideographic synonyms in English

This article deals with the ideographic synonyms. When we are writing in English sometimes we cannot express what we want to convey due to our lack of vocabulary or the words we choose. It is necessary to select better and more effective words and being familiar with the synonyms can be helpful to improve our writing. Synonyms are words that have the same, or almost the same meaning as another word. Ideographic synonyms are the words that differ according to their shades of meaning. All writers, professionals and students alike face the challenge of choosing the most appropriate ideographic synonym to convey better their ideas. Correctly chosen synonyms help the sentences become much more clear and rich in meaning.

Вусала Хыдырова

Резюме
Идеографические синонимы в английском языке

В статье говорится об идеографических синонимах. Очень часто мы сталкиваемся с проблемой выбора соответствующего синонима при письме. Мы не можем точно передать то, что хотим выразить. Очень важно выбирать соответствующие слова и быть знакомыми с синонимами, которые помогают улучшить наши письменные навыки. Синонимы – это слова, которые выражают одинаковые значения. Идеографические синонимы – это слова, которые отличаются в соответствии с оттенками значения. Все писатели, профессионалы и студенты сталкиваются с проблемой как найти наиболее подходящий идеографический синоним, чтобы выразить свои мысли в лучшей форме. При выборе соответствующего синонима предложения бывают яснее и богаче по значению.

Rəyçi: fil.f.d. S.Abdullayeva
Redaksiyaya daxil olma: 05.10.2021
Təkrar işlənməyə göndərilmə: 25.10.2021
Çapa qəbul olunma: 03.11.2021